

JUTRO POSLE: NUIT DEBOUT – DEBATE, PRAKSA I TEORIJA

The Morning After: *Nuit Debout* – Debates, Practice and Theory

APSTRAKT: *U tekstu se analizira francuski pokret Nuit Debout koji je otpočeo protestnim okupljanjem 31. marta 2016. na Trgu republike u Parizu. Protestu je pristupljeno iz perspektive debate koja je u francuskim medijima vođena u vezi s određenjem neprijatelja, ciljeva, preferirane strategije i organizacionog modela, zatim iz ugla samih protestnih praksi i, na kraju, sociologije Lika Boltanskog. U fokusu su dve teme koje su najviše okupirale pažnju učesnika i šire javnosti – konvergencija borbi i prefigurativna politika. Obe se problematizuju uz oslanjanje na studiju savremenog kapitalizma Boltanskog kako bi se ponudili konkretni predlozi za dalje unapređivanje ideja koje je Nuit Debout pokušao da ostvari u praksi. Cilj je da se ukaže na važnost praksi i neposrednih iskustava nepravde za današnju kritiku kapitalizma i konvergenciju borbi, kao i da se preispita uloga koju u procesima međusobnog konfluiranja tih iskustava i 'običnih' kritika te njihovom pretvaranju u program, strategiju i akciju, ima eksperimentisanje s modelima participativne demokratije i horizontalnošću, prisutno u mnogim skorašnjim pokretima, pa tako i u Nuit Debout.*

KLJUČNE REČI: Nuit Debout, novi novi društveni pokreti, kapitalizam, Boltanski

ABSTRACT: *This paper analyses the French protest movement Nuit Debout that started on March 31, 2016 at the Place de la République in Paris. The protest is approached from the perspective of the debate that took place in French media on how to define of the enemy, goals, preferred strategy and organizational model, then, from the angle of the protest practice itself, and finally, that of the sociology of Luc Boltanski. The article focuses on two issues that got the most attention from the protesters and the public – convergence of struggles and prefigurative politics. Both are discussed from the vantage point of Boltanski's study of contemporary capitalism in order to provide propositions for further development of the ideas that Nuit Debout tried to put into practice. The aim is to highlight the importance of everyday practices and experiences of injustice for today's critique of capitalism and*

the convergence of struggles, as well as to assess the role that experimenting with participatory democracy and horizontality, present in the latest social movements as well as in Nuit Debout, plays in processes of confluence of those experiences and 'ordinary' critiques and their transformation into program, strategy and action.

KEY WORDS: Nuit Debout, Newest Social Movements, Capitalism, Boltanski

Pokret *Nuit Debout*² započeo je svoj život 31. marta 2016, kada su protestanti okupljeni na pariškom Trgu Republike odlučili da trajno okupiraju ovaj prostor, iskazujući tako svoje neslaganje s predlogom novog zakona o radu, koji je nedelju dana ranije, na sastanku Saveta ministara, predložila ministarka rada u vladi Manuela Valsa (Manuel Valls), Mirijam el Komri (Myriam El Khomri). Otkako se nacrt zakona, koji će postati poznat kao „Zakon *El Komri*“, prvi put pojavio u javnosti sredinom februara, krenula su negodovanja, peticije, protesti sindikata, đaka i studenata, štrajkovi³. *Nuit Debout* je bio jedan deo ovog talasa otpora novom zakonu, prvobitno se usremljujući na konkretne zakonske predloge,⁴ da bi ubrzo proširio obuhvat i dubinu svoje kritike, pretvorivši se u borbu protiv „zakona *El Komri i njegovog sveta*“ i višemesečno zauzimanje javnih prostora u gradovima širom Francuske, koje je smeralo da postavi osnove novog, drugačijeg sveta. Svakodnevna okupljanja, diskusije, većanja u okviru različitih radnih

2 Na eng. *Up All Night*, na srp. *Noć na nogama*

3 Mobilizaciju protiv zakona su od sindikata zaposlenih podržali CGT (Confédération Générale du Travail), FO (Force Ouvrière), prosvetnih – FSU (Fédération Syndicale Unitaire), studentskih i đakih – Union syndicale Solidaires, UNEF (L'Union Nationale des Étudiants de France), UNL (L'Union Nationale Lycéene), FIDL (La Fédération Indépendante et Démocratique Lycéenne).

4 Nacrt zakona je, između ostalog, predviđao izmene u vezi s otpuštanjem iz ekonomskih razloga – ono je sada povezano s prestankom aktivnosti ili potrebom preduzeća da se reorganizuje kako bi očuvalo kompetitivnost, a definisano je na osnovu preciznih kriterijuma (vremenski period tokom kojeg preduzeće beleži loše poslovne rezultate i veličina preduzeća); zatim, zakonom se uvodi mogućnost da se, usled ekonomskih teškoća ili zarad unapređenja poslovanja, sporazumima unutar preduzeća menja radno vreme, dohodak, kao i visina i način nadoknade za prekovremeni rad, bez obzira na to kakav je dogovor u vezi s tim pitanjima postignut na granskom nivou (pri tome se odbijanje sporazuma koji je zaključen u preduzeću smatra opravdanim motivom za otpuštanje, dok je istovremeno omogućeno da se u slučaju povećanog obima posla, radna sedmica s ranijim zakonom propisana 44 časa, u maksimalnom neprekinutom trajanju od 12 nedelja, produži na 46 časova, sa istim vremenskim ograničenjem); sindikati koji predstavljaju najmanje 30% zaposlenih dobili su priliku da iniciraju održavanje referenduma o važnim pitanjima i sporazumima na nivou preduzeća – argument predlagača zakona, kao i organizacija poslodavaca, bio je da će ta mera pomoći da se izbegnu blokade u pregovorima do kojih je ranije dolazilo usled nepopustljivosti većinskih sindikata, dok su protivnici novog zakona često kao upozorenje navodili primer fabrike automobila Smart de Hambach (Moselle), u kojoj su se zaposleni putem referenduma odlučili na povećanje nedeljnih radnih sati sa 37 na 39, s tim da plata ostane ista kao za predašnjih 37 („za“ se izjasnilo 74% službenika i tehničara, a 39% radnika). Film Lorana Kantea (Laurent Cantet) *Ljudski resursi*, snimljen još 1999, osvetljava moguće implikacije primene ovakvih zakonskih aranžmana.

grupa i plenumske skupštine trajala su sve do sredine jula, kada se protest sam od sebe ugasio. Zakon o radu je usvojen u skupštini 21. jula.

Nuit Debout je po mnogo čemu zaličio na novije pokrete, nastale u znak protivljenja merama štednje koje su preduzete za rešavanje ekonomske krize, možda ponajviše na *Occupy Wall Street* i *Indignados*. S njima je podelio osvajanje trga, odnosno „ulice“, koja je, kako primećuje Žak Ransijer (Jaques Rancière), postala jedino mesto na kojem je još moguće materijalizovati jednu pomalo apstraktnu želju za zajedništvom budući da je vreme zauzimanja fabrika i njihovog pretvaranja u javne prostore nepovratno prošlo (Rancière, 2016). Kroz njega su se takođe prelomili standardni elementi pokreta koji nastaju kao reakcija na duboku društvenu krizu – antisistemske raspoloženje, solidarnost s gubitnicima i žrtvama ekonomskih mera, kritika pohlepnih elita – ali i inovativnost novomilenijumskih pokreta koji su ponudili drugačije protestne repertoare, organizacione forme i vizije budućnosti (Della Porta, 2017: 262). U slučaju sva tri pokreta se eksperimentisalo s modelima participativne demokratije, horizontalne i inkluzivne organizacije, planiranog i *ad hoc* delovanja, a tražile su se rekonceptualizacija demokratije i promena proizvodnih osnova društva.

Svoj antikapitalizam i demokratski radikalizam *Nuit Debout* je shvatio vrlo ozbiljno – za vreme trajanja protesta, ogroman rad je bio uložen u podizanje alternativnih institucija i utvrđivanje mehanizama i procedura kojima bi se pojačala njihova responzivnost i obezbedila kontrola rada. Osim što se zamišljala promena, trebalo je na licu mesta razvijati „svoj konstituentni projekat“, društvene odnose i institucije novog društva (Hardt i Negri, 2005; Hardt and Negri, 2004). Time je francuski protest prerastao programsku neambicioznost koja je odlikovala *Occupy*⁵, i podsetio na španske „Ogorčene“, iz vremena pre nego što su odlučili da se, kao *Podemos*, uključe u političku utakmicu.⁶

Oko pitanja koja je *Nuit Debout* pokrenuo – o savremenom društvu, ali o sebi, protestnim praksama uopšte – za ta tri, četiri meseca, koliko je protest trajao, ispreli su se diskursi koji su na stranicama štampanih i elektronskih medija uobličavali kroz glasove radnika, sindikalista, novinara, akademaca,

5 Kreg Kahun primećuje da je *Occupy* bio manje izraz organizacijskih napora – pokret – a više dramski performans (Calhoun, 2013: 35).

6 Sličnost se odnosi na „kampovanje“ i insistiranje na deliberativnim i participativnim demokratskim praksama. Ima mišljenja da je ovaj prelazak iz „indignacije u organizaciju“ nužno doneo izdaju određenih načela, pre svega onih koja imaju veze s odbacivanjem liderstva, favorizovanjem građanske dinamike i široke participacije (Pleyers, 2016). Današnji pokreti, a naročito španski iz 2011. godine, smatraju se simbolom otpora celokupnom političkom sistemu i kritike republikanskih recepata za rešavanje „problema predstavljanja“ (Hardt and Negri, 2017: 32). Za druge je neopravdano pričati o oportunizmu i nedoslednosti. Prema izjavi jednog predstavnika „Ogorčenih“, učesnici protesta u Španiji su i te kako znali šta žele i to se pre svega ticalo višeg kvaliteta demokratskog predstavljanja – „da levica znači pravu levicu“ – što je isključilo opciju preispitivanja predstavničkog sistema kao takvog (u Žižek, 2012: 79). U tekstu u kojem se odnos „Ogorčenih“ i *Podemos* razmatra u vezi s uticajem teorija levog populizma na vođe pokreta i sam pokret, Biljana Đorđević ističe da *Podemos* ne treba posmatrati kao partiju *Indignadosa* „pošto su mnogi *Indignadosi* bili potpuno protiv sistema predstavničke demokratije i protiv političkih partija“, ali da „*Podemos* ne bi nastao da nije bilo *Indignadosa*“ – zbog načina na koji je pokret promenio celokupnu atmosferu, politički jezik i političku kulturu (Đorđević, 2017: 244). O poređenju pokreta *Indignados* i *Nuit Debout* u: Smaoui, 2016; Guardian readers and Matthew Holmes, 2016.

političara, blogera, učesnika protesta ili zainteresovanih posmatrača. Ovim istraživanjem su obuhvaćeni neki od tih glasova koji su, kroz medijske tekstove, sebi i drugima objašnjavali šta *Nuit Debout* jeste, i šta bi on trebalo da bude⁷. Njima je pristupljeno kao pozicioniranjima u borbi za monopol nad viđenjem i vizijom pokreta, ali i za realnu moć kada je reč o pravcu u kojem će se pokret razvijati. Identifikovane su glavne diskurzivne struje i „sporne tačke“, da bi potom bile osmotrene u kontekstu jednog specifičnog teorijskog stanovišta – sociološke teorije Lika Boltanskog (Luc Boltanski). Uključivanje te posebne sociološke perspektive imalo je višestruko smisla – ne samo da je protest vodio unutrašnji dijalog oko tema koje su ključne u njegovoj analizi društvene kritike, pokreta, emancipacije i kapitalizma, već su u jednom od diskursa često evocirane ideje koje su eksplicitno povezivane s likom i delom Lika Boltanskog. I konkurentski diskurs je imao svoja teorijska nadahnuća – ekonomista i društveni teoretičar Frederik Lordon (Frédéric Lordon) dobio je istaknutu ulogu tokom protestnih dešavanja, što samo svedoči o uticaju koji su u javnosti ostvarili vodeći francuski ekonomisti, sociolozi i filozofi, od kojih su mnogi i aktivno uključeni u *Nuit Debout*. Upletenost pokreta i teorije imalo je za posledicu da je protest ponekad, naočigled javnosti bio opisiv i procenjivan kroz izgrađene teorijske modele, dok su se, s druge strane, kroz njega iskazale neke praktične implikacije teorijskih stanovišta. Zato je u središnjem razmatranju iskustvo *Nuit Debout*-a ukršteno s teorijskim shvatanjima Boltanskog kako bi se izvele pouke za neke buduće proteste i pokrete – one se, pre svega, tiču kritike kapitalizma i preosmišljanja demokratije, te njihovog pretvaranja u program i strategiju.

Diskurzivni rad/t – „nacionaletatistička“ i libeterska levica

Protest *Nuit Debout* se definisao kroz dva diskurzivna toka, čija se suprotstavljenost gradila oko nekoliko žarišnih tema: shvatanja neprijatelja, pristupa organizaciji protesta, utvrđivanja programa i strategije delovanja, i postavljenih ciljeva. Prvi diskurs je povezan s grupom koja je u javnosti prozvana „nacionaletatističkom levicom“. Njeno jezgro su činili inicijatori okupljanja od 31. marta – ekonomista Frederik Lordon (Frédéric Lordon)⁸

7 U analizi medijske građe primenjen je metod kritičke analize diskursa, a obrađeni su različiti tekstovi o pokretu – autorski tekstovi, kolumne, komentari, proglašeni, reportaže i izveštaji koji sadrže izjave učesnika protesta – koji su tokom trajanja protesta objavljeni u vodećim štampanim medijima ili na relevantnim portalima. Navedeni metod je upotrebljen kako bi se skicirali `najkrupniji` diskursi nastali unutar protesta i za protest. U shvatanju diskursa smo se oslonili na Normana Ferklafa koji diskurse vidi kao načine predstavljanja sveta iz određene perspektive, što uključuje i projekcije, predstave sveta drugačijeg od postojećeg i vezane za projekte njegove promene u određenom pravcu (Fairclough, 2003). Osnovni cilj je bio da se rekonstruišu dominantni diskursi i osvetli priroda njihove suprotstavljenosti, te su u fokusu analize bile određene teme i njihove temeljne pretpostavke, u ovom slučaju ideološke i teorijske, dok je manje pažnje poklonjeno formalnim odlikama teksta. Tekstovi koji su izdvojeni za analizu navedeni su u spisku literature na kraju rada. O analizi diskursa i njenoj primeni u: Fairclough, 1995, Mladenović, 2017, Birešev, 2015.

8 Filip Korkif je Lordona označio „glavnim teoretičarem francuskog nacionaletizma“, upućujući na Lordonovu knjigu *Imperium* (2015), a medije je optužio da su doprineli tome da on bude proizveden u „intelektualnog papu pariškog *Nuit Debout*-a“ (Corcuff, 2016, 2016b).

i novinar i reditelj Fransoa Rifin (François Ruffin), angažovan u listu „Fakir“ i autor dokumentarnog filma „Merci Patron!“ (Hvala, gazda!),⁹ u velikoj meri zaslužnog za podizanje protestnog raspoloženja. Druga pozicija bi se mogla identifikovati kao „liberterska levica“. Za razliku od prve, nju je teže vezati za neku prepoznatljivu grupu. Reč je o ljudima koje povezuje bliskost ideji formulisanja politike „odozdo“ i principijelna naklonjenost demokratskom eksperimentisanju, te odbojnost u odnosu na zaokružene modele društvenog preobražaja, kakvi su se mogli naći u analizama „nacionaletatističke levice“. Najrevnosnije je tu poziciju zastupao sociolog Filip Korkif (Philippe Corcuff), otvoreno kritikujući proglose koje je plasirala grupacija oko Lordona.

U diskursu „nacionaletatističke levice“ predmet kritike najčešće ima lice – to su političari ili „političko-finansijska oligarhija“, mada se u negativnom kontekstu pominju i država i njeni represivni aparati, odnosno institucije, „onakve kakve su sada“, utoliko pre što su stavljene u službu pomenutih grupacija. Kod diskursa „liberterske levice“ glavni neprijatelj je kapitalizam, dok se upiranje prstom u jednu određenu grupu – ekonomsku i političku elitu – kvalifikuje kao previše „konspiracionističko“. Istovremeno se osuđuje svaki oblik dominacije – klasne, rodne, rasne.

Prostorna bliskost i zgušnjavanje, konvergencija borbi i amalgamiranje – sve su to parole oko kojih je začeta ideja o jednom širokom frontu borbe. S njom se nametnulo i pitanje dalje organizacije protesta. Kada Emanuel Tod (Emmanuel Todd) citira čuvenu Lenjinovu rečenicu: „Nema revolucije bez organizacije!“ on izražava mišljenje mnogih koji su prihvatili prvi diskurs (Todd, 2016). Za njih nema dvojbe – uz atomizovano društvo s jedne strane, i hiperorganizovanog neprijatelja s druge, odlučno rukovodstvo i dobra organizacija su neophodni. Nasuprot tome, u okviru drugog diskursa se podržava odsustvo lidera, jednog organizacionog jezgra i čvrste strukture; pokret se pre vidi kao laboratorija i prilika za istraživanje alternativnih oblika zajedničkog delovanja, pa tako stav da pokret „mora da nauči da kombinuje vertikalnost i horizontalnost, da nauči da delegira – umesto da postane nešto što je predstavljeno i nešto čime se upravlja –, a da se ne odrekne svoje antiautoritarne demokratske ambicije“ (Boucaud-Victoire, 2016), spada u umerenije i realističnije. Kompleksnost istorijske dinamike kapitalizma i raznorodnost kontradikcija koje ga prožimaju – kapital/rad, kapital/priroda, kapital/individualnost i kapital/demokratija – neminovno otvaraju prostor za nastanak heteromorfnih emancipatornih pokreta i to je odgovor koji se smatra odgovarajućim (Corcuff, 2016a). U tom kontekstu, na konvergenciju borbi se gleda kao na poželjan, ali neminovno dug i složen proces, u kojem model promene kojoj se teži može biti samo cilj – ne i sredstvo.

Jedno od značajnih programskih načela u slučaju diskursa „nacionaletatističke levice“ bilo je da se ne postavljaju zahtevi, što je isključilo potrebu za bilo kakvim pregovorima. „Postavljanje zahteva ima smisla samo u nekom okviru koji, samim tim, implicitno priznajemo kao legitiman“, i koji, dakle, ostaje „izvan polja samog

9 Rifin se u filmu udružuje s dvoje bivših radnika u fabrici odeće brenda *Kenzo*, inače u vlasništvu Moët Hennessy Louis Vuitton, koji su zbog izmeštanja proizvodnje u Poljsku ostali bez posla. Zajedno otpočinju kampanju protiv čelnog čoveka kompanije, Bernarda Arnoa (Bernard Arnault), koga ucenjuju uz pretnje da će svoju priču ponuditi medijima.

potraživanja“. Formulisanje zahteva se posmatra kao „smešna borba za mrvice“, kojoj prethodi neuspeh sve dok se sam okvir ne učini „predmetom preokreta“ (Lordon, 2016a). Na suprotnoj strani se ovakva pozicija smatra neodgovornom, a ima i mišljenja da je ona plod činjenice da dobar deo pokreta čine ljudi koji nemaju šta da zahtevaju budući da im ništa ne fali, i nemaju šta da traže osim ako to nije rušenje sistema (Lagasnerie, 2016).

Generalni štrajk je svakako preferirani oblik borbe u prvom diskursu, mada se tu-i-tamo pominje strategija nazvana „zrna peska“, koja pretpostavlja široku prisutnost i prepade, provokaciju. Upravo se ta strategija vidi kao nešto što će dovesti do „koagulacije aktivizma centra grada, radnika i segregirane omladine iz predgrađa“ (Lordon, 2016c). S druge strane, Korkif podvlači loše strane ideje o generalnom štrajku – osim što ugrožava polivalentnost, kao jednu od najdragocenijih odlika protesta, ona sve zatvara u demobilizujuću logiku „sve ili ništa“, koja neminovno vodi razočaranju jednom kada posledice retoričkog samoobmanjivanja postanu oipljive (Corcuff, 2016).

Cilj koji „nacionaletatička levica“ postavlja jeste socijalna republika, poistovećena s „totalnom demokratijom“, demokratijom koja se ustanovljava u svim sferama društva, u političkim institucijama i na radnom mestu. I ovoga puta se, kao nekada 1848, ona konstruiše kroz osporavanje buržoaske republike, te „ustavne armature vladavine kapitala nad društvom“ (Lordon, 2016b). Do nje se dolazi „svrgavanjem posedničke imperije“ i uspostavljanjem „autonomije pravila koja donose proizvođački kolektivi, te njihovog političkog suvereniteta“, za šta se uzor pronalazi u proizvođačkim kooperativama u Argentini i Španiji. Glavni instrument u izgradnji jedne tako zamišljene socijalne republike bio bi novi Ustav, za čije koncipiranje bi bio zadužen narod, kojem ustav i pripada (Lordon, *ibid*). Stanovište liberterske levice u pogledu ciljeva je da oni ne smeju biti nametani ili poturani, ne smeju se smišljati negde gore ili po strani a onda imputirati pokretu – oni se moraju artikulirati unutar njega samog, u otvorenom procesu. Osim toga, kritikuje se „fantazam jedinstvenog rešenja“, koje u formi „poletnih fraza“, poput „socijalne republike“, plasiraju oni koje su mediji prepoznali kao „inicijatore“ i koji tek ponekad uspevaju da kompromituju *Nuit Debout* i njegov liberterski senzibilitet (Corcuff, 2016, 2016b).

Preokupacije „noćobdija“ – konvergencija borbi i „ustavotvorna radionica“

Procene onoga što se dešavalo na terenu za tri meseca trajanja protesta kreću se od konfuzije, perpleksije i „vesele inercije“ (*l'inertie joyeuse*) (Foessel, 2016) do „zanimljive laboratorije hibridizacije radikalne misli i novih oblika građanstva, ponekad zavedenih balansirajućom igrom između 'ni levo, ni desno'“ (Sourice, 2016). Istina je da su učesnici protesta od samog početka ozbiljno pristupili ustanovljavanju određenih alternativnih političkih formi (tematske komisije, plenumska okupljanja) i procedura (iznošenje predloga, diskusija, glasanje), koje je trebalo da osiguraju široku participaciju i konsenzualno donošenje odluka. One su isto tako omogućile da se ispolji samorefleksivnost protesta, što

je, međutim, često za posledicu imalo to da se mnogo više vremena trošilo na rasprave o tome kako protest funkcioniše iznutra nego na one koje su se ticale programskih načela i konkretnih strategija. Otud i brojni komentari u kojima se kritikuje neefikasnost i odsustvo stvarnog napretka. Pažljivo dizajniranje paralelnih institucija, prateći formalizam, kao i stalno preispitivanje vlastitog delovanja, bili su deo procesa istraživanja modusa „prave“ demokratije, čemu su jaku podršku dali nosioci liberberskog diskursa. Na planu idejne i strateške konsolidacije, međutim, pokret za koji se smatralo da može da ostvari „društvenu transformaciju velikih razmera“ (Par collectif, 2016), nije otišao daleko. On nije uspeo da sprovede u delo ni onu jednu ideju oko koje je postojala načelna saglasnost, a to je konvergencija borbi. Upravo to je tema na koju dalje želimo da usmerimo našu pažnju.

Od samog početka, slogan „Konvergencija borbi!“ je bio veoma popularan među učesnicima protesta, a prihvaćen je u oba diskurzivna tabora. Kako je vreme odmicalo, na potrebu fuzionisanja se više počelo gledati iz ugla dokazane privrženosti pokreta ideji odbacivanja avangardizma i reprezentacije, pa su i sve brojnija pitanja – kako nadomestiti odsustvo centralističkih i unifikujućih strategija koje obično idu uz lidersku strukturu, šta bi bila objektivna osnova za konvergenciju, kakav je status kontradikcije rad/kapital u odnosu na druge postojeće kontradikcije i druga – bila njome vidno obeležena. U našem razmatranju te problematike pokušaćemo da uzmemo u obzir dve važne činjenice – prvu, da je konkretan povod za nastanak *Nuit Debout*-a bio predlog novog zakona o radu, i drugu, da je pokret bio odlučan u nastojanju da održi svoj „stvarno“ demokratski karakter. Želimo da zastupamo stav da su za konvergenciju borbi ključne nove demokratske forme koje ishode iz prefigurativnih političkih praksi i podrazumevaju otvorenost procesa, isto kao i postupci poređenja iskustava nepravde, te njihovo zajedničko promišljanje, što je utemeljeno u očekivanju da čitav protest funkcioniše kao „kolektivni intelektualac“¹⁰ – „proizvodnja ideja imanentna je pokretu, dakle svaki pripadnik je jedan intelektualac“, pisalo je u proglasu objavljenom u „Mundu“ (Par collectif, 2016). U tome ćemo se osloniti na teorijski pristup Lika Boltanskog, a ponajviše na studiju o kapitalizmu koju je izradio zajedno s Ev Kapelo (Boltanski and Chiapello, 2007), imajući pri tom u vidu i argumentaciju koja se razvila u diskurzivnom ogledanju kroz koji je pokušano da se protest predstavi javnosti. Ma koliko data rasprava bila teorijska i ontološka, za nas su, u ovom slučaju, najvažniji njihovi strateški aspekti.

Kada je reč o teorijskim interpretacijama antisistemskih društvenih pokreta koje je doneo novi milenijum, izdvajaju se dve pozicije – anarhistička ili postoperaistička, i agonistička. Njihova suprotstavljenost ima korene u različitim ontologijama – imanentističkoj kod postoperaizma, i antagonističkoj u slučaju agonizma, kao i u drugačijim shvatanjima strategija otpora koje odgovaraju savremenom dobu – za prve je to dizertstvo, odnosno „konstruktivni egzodus“

10 Ideja o kolektivnom intelektualcu pripada Pjeru Burdijeu (Pierre Bourdieu) i izvorno je podrazumevala apel intelektualcima da prevaziđu svoju razjedinjenost kako bi se angažovali „u jednoj racionalnoj akciji odbrane ekonomskih i društvenih uslova autonomije privilegovanog društvenog univerzuma gde se proizvode i reprodukuju materijalni i intelektualni instrumenti“ i tako se suprotstave narastajućem uticaju tehnokrata (Burdije, 2003: 476).

(Negri, 2007: 71), dok drugi naginju kontrahegemonijskim strategijama i sinergiji borbi, institucionalnih i vaninstitucionalnih. Gledište Lika Boltanskog se u ovom odmeravanju perspektiva obično pojavljuje kao komplement jedne ili druge.¹¹ Razlog da posebnu pažnju posvetimo radovima u kojima se ovaj autor bavi analizom kritike kapitalizma, leži u činjenici da oni, duboko posaðeni u tradiciju francuskog pragmatizma, pružaju teorijsku osnovu da se podrže načela i demokratske prakse „novih novih pokreta“, pa tako i *Nuit Debout*-a, koje njihovi aktivisti mahom opisuju služeći se postoperaističkom terminologijom (Decreus, Lievens and Braeckman, 2014: 137) (taj uticaj je najizraženiji u odbacivanju hijerarhijskog stila organizovanja, te prihvatanju horizontalizma i svačijeg doprinosa kao jednako vrednog); s druge strane, u njima pronalazimo smernice za artikulaciju zahteva „odozdo“, kroz zajedničko, poopštavajuće kritičko promišljanje, koje podrazumeva primenu principa ekvivalencije i grupisanja na temelju zajedničkog iskustva nepravde, odnosno osećaja za pravdu – time Boltanski izbegava zamke pristupa koji operišu pojmovima „narod“ (agonizam), odnosno „mnoštvo“ (postoperaizam), predviđajući mogućnost konkretnije i solidnije artikulacije na temelju uvida „iz prakse“ i „viših“ principa¹², a da to nužno ne znači primat jednog unifikujućeg artikulatora¹³.

O uspostavljanju „lanca ekvivalencije“ među raznim demokratskim zahtevima“ govori i Šantal Muf, kao prvom koraku na putu stvaranja „alternativne hegemonijske“ platforme (Mouffe, 2013). „*Occupy* i *Indignados* su postali nestalni pokreti koji su, na kraju krajeva, uspostavili veoma slab lanac ekvivalencije. (...) Oni su odbacili tradicionalni levičarski diskurs o savezništvima, predstavljanju, predvodništvu i strategiji, ali nisu odustali od građenja lanca ekvivalencije kao takvog“ (Decreus, Lievens and Braeckman, 2014). *Nuit Debout* je odlikovalo prihvatanje pluralizma, ali su ozbiljni naponi činjeni da se pronađu zajednički imenitelji različitih borbi – to je podrazumevalo svakodnevno elaboriranje problema u okviru radnih grupa i komisija, i kasnije plenumsko okupljanje u vidu otvorene skupštine. Dok su prema mišljenju Šantal Muf, za formiranje solidnog lanca ekvivalencije ključni dobro definisan zajednički neprijatelj – kapitalizam,

11 Šantal Muf izdvaja dve pomenute perspektive – agonističku i postoperaističku – i njihov uticaj vezuje za povećano interesovanje da se rekonceptualizuje shvatanje demokratije, ispoljeno u novim pokretima protiv neoliberalnog kapitalizma (Mouffe, 2013). U polemici s određenim postoperaističkim stavovima koji se tiču logike transformacije kapitalizma u drugoj polovini dvadesetog veka, Muf se oslanja na studiju Boltanskog i Kapelo o novom duhu kapitalizma. Donatela della Porta tri pomenuta pristupa, pored Baumanovog, ugrađuje u svoj teorijski okvir koji koristi u analizi današnjih pokreta „u doba štednje“ (Della Porta, 2015).

12 Kod Boltanskog ti principi mogu biti višestruki (u knjizi *On Justification* 2006 [1991] identifikovano je sedam postojećih režima opravdavanja i kritike, te sedam principa), s tim što se pretpostavlja mogućnost da jedan zadire na 'teren' drugih i ugrožava ih. Time se podržava pluralnost, ali i uočava realna opasnost od unifikujućih tendencija, koje mogu proizvesti jedinstvenu i koherentnu reakciju. U tom svetlu treba posmatrati i priznanje različitih borbi i poziv pokreta *Nuit Debout* na konvergenciju borbi.

13 Kod agonista funkciju hegemone artikulacije obavlja „prazan označitelj“ – on je prazan od značenja jer je u stvari pun značenja, a da bi zadržao opštost on mora da se oslobodi svake veze s konkretnom borbom iz koje je iznikao. Kao primer takvog označitelja se navodi termin „zeleni“ za koji više nismo sigurni na šta se tačno odnosi (Day, 2005: 74).

carstvo, Wall Street ili „1%“ su suviše neodređeni – i politička artikulacija, za Boltanskog su to iskustvo nepravde, argumentacija koja ishodi iz prakse a nikako iz generičkih političkih konstrukcija, te etička posvećenost određenom „višem principu“, koja ispunjava dijagnostičku, kritičku, mobilizacijsku i organizacijsku svrhu kada je reč o savremenom kapitalizmu i njegovom osporavanju. U nastavku želimo da razmotrimo pretpostavku da zbog načina proizvodnje današnjeg kapitalizma, njegova kritika mora doći iz prakse, ali i da zbog te-itakve logike proizvodnje ona može da ostvari potencijal za uopštavanje i da se materijalizuje samo u uslovima kolektivne mobilizacije, u direktnom kontaktu. Drugo, videćemo zašto uspostavljanje ekvivalencija, prema shvatanju Boltanskog, predstavlja važno oružje u borbi protiv nepravde i kapitalizma, i zašto, da bi se danas do njih došlo, nije dovoljno samo okupiti se i protestovati, već se treba zaustaviti, razgovarati, upoređivati, zajedno misliti. Upravo u ovom poslednjem vidimo najveću prednost današnjih protestnih pokreta koji zauzimaju javne prostore i na njima podižu svoje kampove.

Činjenica da je protest *Nuit Debout* započeo kao pobuna protiv nacrtu novog zakona o radu odredila je karakter prvobitnih kritika. Početni prigovori na „Zakon *El Komri*“ su bili vrlo konkretni i vidno obeleženi iskustvom. Činilo se jasnim u kom pravcu će pojedinačne kritike evoluirati. „Moguće je da smo u poziciji da živimo jedan od onih blagoslovenih momenata istorije kada obično razdvojene grupe ponovo otkrivaju ono što im je duboko zajedničko, to zajedničko koje je ustanovio sam kapitalizam kroz uslove zapošljavanja. Zaposleni – današnji zlostavljani, srednjoškolci i studenti – sutrašnji zlostavljani, prekarijat svake vrste, ali isto tako i sve druge posredne žrtve opšte logike kapitala“ (Lordon, 2016a). Pitanje je s kakvom logikom zapravo imamo posla?

Kapitalizam s kojim se danas suočavamo jeste rezultat rekonstrukcije koja je usledila nakon događanja iz 1968. kada su, prema mišljenju Boltanskog, zahtevi kritike, više umetničke no društvene, za autonomijom i autentičnošću, doprineli stvaranju uslova za promenu načina kapitalističke regulacije u pravcu fleksibilizacije i mrežnih formacija. Njoj su, u francuskom slučaju, kumovale dve okolnosti: prvo, ispostavilo se da za kapitaliste model pregovaranja socijalnih partnera – preduzetnika, sindikata i države – ustanovljen nakon velikih štrajkova 1936, osim što je bio skup, nije dao očekivane rezultate – štrajkovi su bili česti, kao i obustave rada, odsustvovanje s posla, radni učinak ispod norme; drugo, i sami radnici su doprineli napuštanju politike klasnog kompromisa – nezadovoljstvo koje je kod njih proizveo tejlorizam uslovio je preorijentaciju s „kvantitativnih“ (plate) na „kvalitativne“ zahteve (uslovi rada i odnosi među zaposlenima), s pitanja sigurnosti na pitanje autonomije. Efekti promene duhovnog i organizacijskog ustrojstva kapitalizma postaće vidljivi kasnije i dobiće svoj konkretni oblik u Zakonima „Oru“ iz 1982, nazvanim tako prema njihovom tvorcu Žanu Oruu (Jean Auroux), tadašnjem ministru rada u socijalističkoj vladi. Pomenuti zakoni su izmeštali pregovarački proces na nivo pojedinačnih preduzeća i zahvaljujući njima je u periodu od 1982–1986. broj sporazuma koji su postignuti na granskom nivou prepolovljen, dok se broj onih koji su doneti u okviru preduzeća udvostručio (Boltanski and Chiapello, 2007: 196). Boltanski navedene promene posmatra kao deo opšte strategije izmeštanja kapitalizma

(*displacement*), koja podrazumeva princip organizovanja proizvodnje na novim terenima i na načine koji su labavo regulisani.¹⁴

Izmeštanja i mikroizmeštanja stvorila su devedesetih novi tip preduzeća. Različiti nazivi su korišćeni da bi se opisala nastala promena u strukturi i organizaciji preduzeća – postmoderno, postfordističko preduzeće, model firme kao mreže i dr. Interna i eksterna fleksibilizacija proizvodnje, koja je bila noseći proces ovog preobražaja, odrazila se i na normativnom planu gde je dugo favorizovana autonomija ispunjena specifičnijim značenjima – fleksibilnošću, spremnošću na rizik, mobilnošću i umreženošću.

Model promene koji Boltanski skicira ne pretpostavlja, međutim, potpuno potiskivanje starog novim, nego udvajanje logike funkcionisanja čitavog sistema i načina regulacije društvenih odnosa unutar njega. Stoga on govori o dvojnoj ontologiji društvenog sveta, u kojem postoje dva režima delanja: režim kategorizacije i režim izmeštanja. Prvi je zaostavština postšezdesetosmaškog sveta u kojem su društveni sporovi podrazumevali „aktiviranje principa ekvivalencije (često tako što se pozivalo na njihovo preispitivanje), jačanje institucija, proizvođenje zakona, i posticanje razvijanja moralnih opravdanja, posebno onih iskazanih u terminima socijalne pravde“ (ibid. xxv). U režimu izmeštanja, s druge strane, sve je podešeno u skladu s „rizomorfničnim algoritmima“ (ibid. xxv) i usmereno na proliferaciju mreža, koje postaju i adut u konfliktnim situacijama. Nestalnost i nestabilnost odnosa, nepostojanje čvrstog institucionalnog okvira i zakonske regulative propratni su delovi jednog amorfnog pejzaža, u kojem je reklamiranje nepravde, poređenje iskustava ili pozivanje na određeni princip pravde, sve ono što podrazumeva „ekonomija kategorizacije“, vrlo otežano, ako ne i nemoguće. Najstabilnije forme proizvodnih odnosa u ovakvom svetu vezane su za projekte, koji na neko vreme održavaju prepoznatljivu strukturu i imaju mehanizme minimalnog poštovanja pravde i garantovane sigurnosti – Boltanski često, opisujući novu konfiguraciju sveta govori o „svetu po projektima“.

Pojava novog režima odrazila se i na kritiku. „S izmeštanjem, kritika je uvek u zaostatku“ (ibid. 323). Ona protiv njega često ide staromodnim sredstvima – pretnjama štrajkom i pozivanjem na zakonske aranžmane koji su plod borbi vođenih u prošlom veku, propuštajući tako da osvetli današnji glavni mehanizam proizvodnje nejednakosti i nepravde u sferi rada, i šire. Šta Boltanski preporučuje? U okolnostima progresivne individualizacije, preduzeća i radnih ugovora, kritika nema druge do da pođe od pojedinačnih situacija, da ih mapira, prati, beleži njihovu učestalost i rasprostranjenost, da bi ih u nekom trenutku posložila i sagledala u njihovoj celokupnoj povezanosti. Sve to treba da je vodi u pravcu artikulacije novih principa, „što će joj omogućiti da uredi svet, kao i da povрати kontrolu nad njim“ (ibid. 324). Njeni ključni zadaci bi se ticali institucionalizacije legislativnih instrumenata koji bi mogli biti potegnuti u slučaju doživljene nepravde i stavljeni u službu zaštite pojedinca, ili grupe njih, bilo gde i u svakom trenutku, i ma koliko „slučajevi“ bili zaklonjeni izmeštanjem – dakle, u pravnom

14 Izmeštanje može biti prostorno – seljenje proizvodnje u zemlje i regione s 'pogodnijim' radnim zakonodavstvom, slabim sindikatima i jeftinijom radnom snagom, i organizaciono – preobražaj velikih struktura u spletove manjih preduzeća, delegiranje poslova podizvođačima, uvođenje prekarnog rada i napuštanje modela stabilnih karijera.

smislu ne sme biti nepokrivenih teritorija; ustanovljavanja novih kategorija koje bi omogućile da se iskažu razlike u fleksibilnosti i mobilnosti, i koje bi isto tako pomogle da se interpretira i reguliše situacija nepravde; i redefinisana pojma eksploatacije u skladu s režimom izmeštanja – osnovna je stvar razumeti kako je nepokretnost jednih nužna za mobilnost drugih, a onda u skladu s tim priznati i na odgovarajući način nagraditi svačiji doprinos stvaranju profita. Sve to treba da bude praćeno, i podržano, izgradnjom jednog koherentnog normativnog okvira, onoga što Boltanski naziva polisom (Boltanski and Thévenot, 2006 [1991]), što bi pomoglo da se postave standardi prihvatljivih i neprihvatljivih praksi u „svetu konekcija” ili „svetu po projektima”. Ovo poslednje je deo teorijskog i političkog rada, ali koji je svakako informisan i usmeravan onim što se dešava u praksi.¹⁵

Konkretne mere koje Boltanski predlaže, odnose se na ublažavanje posledica nesigurnosti i ne diraju u temeljne principe proizvodnje društva, što ne znači da ne mogu imati dalekosežne posledice po kapitalizam budući da ga primoravaju da zastane, da odgovori. Neke sugestije su opštijeg tipa i odranije u opticaju među kritičarima savremenog kapitalizma, dok su neke tešnje povezane s konstitucijom „sveta po projektima” – voditi evidenciju o svim akterima koji su uključeni u projekt kako bi svačiji doprinos bio prepoznat; tretirati nova kvazipreduzeća kao mreže ugovora i pravno urediti odnose unutar njih tako da se ograniče oportunitizam i eksploatacija, što pretpostavlja uvođenje interaktivnih procedura kojima bi se uredio rad mreže; unapred utvrditi princip pravednog nagrađivanja, po modelu kolektivnih sporazuma u industrijskom svetu; pronaći način da se finansijski pokrije unapređivanje veština, obuka ili rad na sebi, koje radni ugovor ne prepoznaje; kategoriju rada pretočiti u širu kategoriju aktivnosti, i obezbediti joj pravni status (*activity contract*, koji bi bio plod kolektivnog sporazuma postignutog na nivou mreže, sačinjene od firmi, javnih i privatnih regulatornih tela, udruženja i profesionalnih organizacija, a davao bi sve socijalne garancije, s važenjem za produktivne i ne-produktivne periode angažovanja, mada bi predviđao uvođenje različitih načina i nivoa nagrađivanja rada); obavezati poslodavca da zaposlenom omogući sticanje kvalifikacija i iskustva koje će mu obezbediti sledeći posao; mnoge odgovornosti kojih se država odrekla kada je reč o zaposlenima, preneti na poslodavca; uvesti univerzalni dohodak; stvoriti uslove koji će svima omogućiti da podjednako razviju kapacitete za sve ono što je danas na ceni – mobilnost, umreženost, fleksibilnost, otvorenosti, komunikativnosti, prilagodljivosti i dr. (Boltanski and Chiapello, 2007: 395–396).

Cilj predloženih mera je da se kretanja kapitala, koliko god eluzivna bila, zauzdaju i uredi. Za Boltanskog je pravo očigledno najbolji instrument za postizanje takvog cilja, ali uz jedan uslov – da samo pravo „nije formalistično i vođeno isključivo internom logikom, već ispunjava spoljašnje normativne zahteve i oslanja se na političke definicije zajedničkog dobra (polisi), da bi tako moglo da bude u službi ograničavanja koristi koju najjači imaju od njihove

15 Formiranje polisa može se posmatrati, pomalo u ključu „hermeneutičkog kruga”, „kao moment u refleksivnom procesu pomoću kojeg neka životna forma dobija određeno značenje, a neki svet obezbeđuje sebi koherenciju i stil” (Boltanski and Chiapello, 2007: 521).

snage“ (ibid. 400).¹⁶ Formiranje polisa je „najopštiji nivo gradualne tranzicije ka režimu kategorizacije“ (ibid. 522). Boltanski je naravno svestan činjenice da je proces uređivanja sveta i formiranja polisa način da se spreče, ili ograniče neke negativne prakse, i istovremeno način da se on legitimise. U merama koje on predlaže, dakle, malo je toga revolucionarnog. Prikazivanje *statuta* kao ključnog terena na kojem se danas odvija borba između jakih i slabih, upotpunjuje tu sliku i stavlja ga u jasnu opoziciju u odnosu na zagovornike radikalnijih zahvata, svih onih, koji poput predstavnika diskursa „nacionaletatističke levice“, vode bitku za novi *ustav*.¹⁷ Statuti su odgovarajuća formula za svet po projektima – „samo putem kompromisa s mehanizmima koji u isti mah deluju ograničavajuće i ohrabrujuće, natkriljujuće u odnosu na svakodnevne interakcije i ugovorne odnose, zahtev za mobilnošću može voditi oslobođanju koje izbegava alternativu birokratske, u velikoj meri ponižavajuće nefleksibilnosti, i sadašnjeg univerzalno slavljenoj nomadizma inovatora“ (ibid. 469–470).

Logiku savremenog kapitalizma Boltanski otkriva tako što proučava nove poslovne aranžmane i radnu etiku, ali zaključci koje na temelju svoje analize izvodi, i rešenja koja predlaže kako bi se stalo na put nepravdi, izlaze iz datih okvira i tiču se kritike i praktikovanja kritike uopšte. „Ako je, u razmaku od trideset godina, kapitalizam bio u stanju da prođe kroz takvu transformaciju koristeći se manjim izmeštanjima, nije li moguće“, pita se francuski sociolog, „upotrebiti istu taktiku da se još jednom revolucionise svet rada, ali ovog puta u pravcu veće pravde i poštovanja u pogledu onoga što životu daje autentičnost?“, i u nastavku iscertava put koji kritika treba da sledi – „Prema tome, kritika bi morala da bude sposobna da se posadi u lokalne mehanizme iz kojih je postepeno bila istisnuta. Samo ono što se praktikuje može se poznavati. Kritika će ponovo postati realistična, i posledično delotvorna, po cenu tog ponovnog upisivanja u procepe svakodnevnog života.“ (ibid. 533)

Nuit Debout i njemu slični protesti jesu prilika da društvena kritika, kao i kritička teorija, čuje glasove i iskustva svakodnevne, da ih „učini eksplicitnima“ i da, polazeći od svakodnevnih kritika i osećaja za pravdu koji se kroz njih ispoljava, artikuliše normativne pozicije metakritičke prirode (Boltanski, 2009: 84). Kada je povod protesta zakon o radu, kao u slučaju francuskog *Nuit Debout*, to pruža solidnu osnovu da se upozna i zahvati pogled na kapitalizam iz prakse. Ova nova vrsta komunikacije od današnjih intelektualaca i akademaca zahteva dozu skrušenosti, što im je *Nuit Debout* jasno stavio do znanja ne privilegujući bilo čije mišljenje i dajući svima jednako vreme za obraćanje

16 Prema ovom shvatanju, pravo je polje u kojem treba postići kompromis između različitih shvatanja zajedničkog dobra – zato su polisi pomenuti u množini, i to je razlog što se od prava očekuje da bude fleksibilno i da komunicira s različitim zahtevima, ma koliko njihova normativna ishodišta bila udaljena.

17 Boltanski smatra da je borba oko *statuta*, kao i čitav proces normativnog utemeljivanja kritike koji kreće od definisanja nove vrednosti i iscertavanja nekog novog horizonta pravde, zapravo u velikoj meri određena spremnošću države da svojim autoritetom, i svim raspoloživim sredstvima, podrži težnju da se kapitalizam dovede u red, i stane iza određene ideje zajedničkog dobra (Boltanski and Chiapello, 2007: 519). Pitanje šta se dešava u slučaju kada ta podrška izostane kod Boltanskog se ne razmatra, a upravo to je polazna tačka za diskurs „nacionaletatističke levice“.

tokom plenumskih okupljanja. Shvatanje uloge javnih intelektualaca, koje ide uz „nove nove društvene pokrete“, potpuno je redefinisano u pravcu onoga što Hart i Negri vide kao saradnju u procesima združenog istraživanja, ocenjivanja i unapređivanja teorijskih znanja i političkih odluka koje izviru iz pokreta (Hardt and Negri, 2017: 13). To je nešto što se može pronaći i u diskursu liberberske levice i kod Boltanskog. Na primeru Boltanskog smo videli šta društvena teorija i istraživanja imaju da ponude kada je reč o konkretnim zahtevima i pravcima delovanja. Treba svakako imati na umu da iako su protestni pokreti pominjani u ovom radu proklamovali načela inkluzivnosti i konvergencije, to ne znači da su oni bili zaista sveobuhvatni i da je njihova socijalna baza bila heterogena, pa su time njihovi izazovi bili manji, isto kao i njihovi kritički i prevratnički dometi.

Zaključna razmatranja: prakse i protestne prakse

Nuit Debout je, delom kroz diskurse, a kroz protestne prakse u potpunosti, dao poseban status neposrednom iskustvu nepravde. U prilog tome govore brojni medijski tekstovi u kojima su učesnici i tumači pravdali protest navodeći konkretne primere francuskih preduzeća u kojima su se već ispoljile negativne posledice mera koje je *El Komri* nameravao da ozvaniči i izbliza prikazujući život radnika koji su, poput bračnog para Klir iz Rifenovog dokumentarca, postali žrtve ranijih mera vođenih sličnom logikom. Delom je i to razlog što se od samog početka vodilo računa o pojedinačnim kritikama – trebalo je omogućiti da se nepravde iskažu različitim glasovima, a alternativne institucije i organi dizajnirani su u skladu s tim. To što je „želja za zajedništvom“, pretočena u slogan – „Konvergencija borbi!“, nekako izbila u prvi plan, ne treba da umanju važnost činjenice da se na terenu razvila posebna dinamika među pojedincima, koji su svakodnevno diskutovali i saradivali (Corcuff, 2016). Protest je, ipak, trebalo da omogući „komunikaciju glasa“ i njegovo formatiranje u skladu s određenim poretком vrednosti i idejom zajedničkog dobra, što uvek podrazumeva izvesnu žrtvu (Thévenot, 2014: 16). Diskurse o protestu takođe treba shvatiti kao deo ove kolektivne, premda konfliktne potrage za najmanjim zajedničkim sadržajem. Videli smo da su u „nacionaletatističkom“ diskursu praktična iskustva *uklapana* u jednu postojeću kritiku i unapred osmišljen program rušenja starog sistema i konstituisanja novog, dok su u slučaju liberberskog diskursa ona *tretirana kao gradivni materijal* za jednu otvorenu i utemeljenu kritiku. Upravo je odnos prema tim iskustvima, prema sličnostima i razlikama koje svaka pojedinačna situacija sa sobom nosi, iznedrio i odstupanja u shvatanju organizacije protesta i strategije koju treba primeniti. U ovom tekstu smo se oslonili na teorijski pristup Lika Boltanskog da bismo podvukli značaj koji za savremene proteste imaju praksa i moralna osećanja, od kojih se izgrađuje kritika usmerljena ka fiksiranju procedura koje će sprečiti kapitalizam da se izmigolji svaki put kada se suoči s otporom i ka stabilizaciji novih kategorija koje će omogućiti primenu principa ekvivalencije i pravednu procenu ljudi i njihovih učinaka (utvrđivanje „veličine“). Budući da je priroda današnjeg kapitalizma takva da mu se može doakati samo ako se zna kako tačno on funkcioniše na različitim terenima, onda je jasno da se svedočanstva radnika i svih onih koji na ovaj ili onaj način trpe posledice novih

„pravila igre“, odnosno njihove konstantne promene, ne mogu koristiti tek kao ilustracija već se moraju ozbiljno uzeti u obzir prilikom ispostavljanja dijagnoze, ali i izbora zahteva, ciljeva i strategija borbe. Kako onda, teorijski i praktično, pomiriti načelnu otvorenost za različite glasove i težnju ka konvergenciji?

Prema shvatanju Boltanskog, postoji realna osnova za konvergenciju – naime, invazivna logika „sveta po projektima“ rađa podsticaje za ukрупnjavanje kritike, koja se, kako smo videli ranije, odvija u moralnom registru i počiva na ideji zajedničkog dobra, definisanog u okvirima novog sveta. Nacr francuskog zakona o radu je odigrao ulogu „posredujućeg predmeta“, entiteta koji se kvalifikuju za zajedničko dobro (vrednost) ili omogućuju kompromis između različitih poredaka vrednosti (Thévenot, 2014: 18), u ovom slučaju civilnog i nastajućeg mrežnog poretka. Kroz njegovo osporavanje pokrenut je proces artikulacije ideje zajedničkog dobra, što je prvi korak ka normiranju praksi i odnosa koje obuhvata novi svet. I više od toga – tendencija novog sveta da ignoriše načelo pluralnosti svetova, izbegava kompromise s ostalim svetovima i postavlja se iznad njih, podstakla je učesnike protesta na potragu za „zajedničkim horizontom socijalne pravde“ (Smaoui, 2016). U tom smislu, konvergencija kojoj se tokom protesta težilo nije u suprotnosti s principom pluralnosti – naprotiv. Formalno je protest dao procedure koje je trebalo da osiguraju jednakost učesnika, ravnopravnu diskusiju i dogovorno odlučivanje. Na taj način je potraga za jednim „mi“ imala sve preduslove da bude racionalna, demokratska i normativno utemeljena, što je u skladu s vizijom kritike kapitalizma koju je Boltanski ponudio.

Najočigledniji uspeh protest *Nuit Debout* je postigao upravo na planu prefigurativne politike. „Oživeti (pravu mogućnost za) jedan alternativni poredak jeste politički čin *par excellence* kroz koji se neprijatelj ne definiše već se pre provocira da istupi *kao neprijatelj*“ (Decreus et al, 2014: 146). Interna demokratija je takođe preduslov neometane komunikacije među učesnicima, proizvodnje odnosa i stvaranja čvršćih veza (Della Porta, 2015). Od uspostavljanja jednog „mi“, zajednica solidarnosti i mreža koje mogu biti nukleus nekog budućeg pokreta ili političke organizacije, mnogo je važnije to što je trajanjem protesta omogućena učestala recipročna razmena informacija i iskustava, dovoljno dugo da se može govoriti o procesu kolektivnog učenja. Pritom se ne misli na deliberativne prakse u kojima jači argument pobeđuje – to je razmena u koju oni manje politički kompetentni i socijalno prikraćeni nikada ne dobijaju i ne može se smatrati kvalitetom bez ove dopunske problematizacije. Reč je pre svega o zajedničkom naporu – a ne utakmici – da se od deljenog nezadovoljstva i maglovitih afiniteta dođe do sabiranja iskustava, povlačenja paralela i otkrivanja principa po kojima stvarnost funkcioniše kroz povezivanje apstraktnog i konkretnog. To je kapital koji, jednom kada okupljanje prestane, ostaje s učesnicima protesta[ima], pa i njegovim zainteresovanim posmatračima, i koji im nadalje može služiti kao instrument u svakodnevnim bitkama koje biju. On postavlja okvir specifičnijim i praktičnije usmerenim mobilizacijama i olakšava proces tranzicije od nezadovoljnika do ostvarenog aktiviste¹⁸. S druge

18 U studiji slučaja nekoliko *bottom up* aktivističkih grupa u Rusiji Karin Kleman pokazuje koliko su u procesu nastajanja grupe početne konfiguracije krhke i kako u njihovoj stabilizaciji važnu ulogu ima konstrukcija „zajedničkih mesta“, kako onih u prostoru tako i

strane, periodično javljanje protesta sličnog tipa potvrđuje i održava vrednost tog kapitala. Takvi doprinosi, ma koliko sitni bili, čine da protesti ograničenog trajanja ipak budu nešto više od „karnevalske pozadinske buke“ (Fisher, 2009: 14) kapitalističke stvarnosti.

Zahvalnice

Autorka zahvaljuje anonimnim recenzentima na korisnim komentarima i sugestijama.

Literatura:

- Birešev, Ana. 2015. „Licem u lice“: srpsko-albanska kulturna saradnja u medijskom diskursu, u: Pavlović, Aleksandar, Adriana Zaharijević, Gazela Pudar Draško i Rigels Halili (ur.). *Figura neprijatelja: preosmišljanje srpsko-albanskih odnosa*. Beograd: IFDT i KPZ Beton.
- Boltanski, Luc. 2009. *De la critique. Précis de sociologie de l'émancipation*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, Luc and Ève Chiapello. 2007. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Boltanski, Luc and Laurent Thévenot. 2006 [1991]. *On Justification. Economies of Worth*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Boucaud-Victoire, Kévin. 2016. Nuit debout: ne soyons pas la farce de Mai-1968. *Le comptoir*. [internet] 11. maj. Dostupno na: <https://comptoir.org/2016/05/11/nuit-debout-ne-soyons-pas-la-farce-de-mai-68/>. [Pristupljeno: 19. avgusta 2016].
- Burdije, Pjer. 2003. *Pravila umetnosti. Geneza i struktura polja književnosti*. Novi Sad: Svetovi.
- Calhoun, Craig. 2013. Occupy Wall Street in perspective. *British Journal of Sociology*, god. 64, br. 1: 26–38.
- Clément, Karine. 2015. Unlikely mobilisations: how ordinary Russian people become involved in collective action. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, god. 2, br. 3–4: 211–240.
- Corcuff, Philippe. 2016. Mouvements sociaux, grève générale et poison national-étatiste. *Mediapart*. [internet] 12. maj. Dostupno na: <https://blogs.mediapart.fr/philippe-corcuff/blog/120516/mouvements-sociaux-greve-generale-et-poison-national-etatiste>. [Pristupljeno: 20. avgusta 2016].
- Corcuff, Philippe. 2016a. Repères antidogmatiques pour la gauche radicale. *Mediapart*. [internet] 1. jul. Dostupno na: <https://blogs.mediapart.fr/philippe-corcuff/blog/010716/reperes-antidogmatiques-pour-la-gauche-radicale>. [Pristupljeno: 20. avgusta 2016].

---

onih simboličkih. Masovni pokreti mogu da pomognu da se identifikuju „mesta“ s najvećim mobilizacionim potencijalom, uz mogućnost da se kod kasnijih lokalnih mobilizacija u njih investiraju drugačija značenja – tako su u slučaju štrajkačkog pokreta radnika u ruskom pogonu Ford-Vsevolozhsk pojmovi „radnička klasa“, „sindikata“ i „štrajk“ oslobođeni veze sa njihovim ustaljenim sovjetskim i postsovjetskim određenjima (Clément, 2015: 230).

- Corcuff, Philippe. 2016b. Debout, ranimons l'imaginaire citoyen. *Libération*. [internet] 13. april. Dostupno na: http://www.liberation.fr/debats/2016/04/13/debout-ranimons-l-imaginaire-citoyen_1445937. [Pristupljeno: 20. avgusta 2016].
- Decreus, Thomas, Matthias Lievens and Antoon Braeckman. 2014. Building Collective Identities: How New Social Movements Try to Overcome Post-politics. *Parallax*, god. 20, br. 2: 136–148.
- Della Porta, Donatella. 2015. *Social Movements in Times of Austerity. Bringing Capitalism Back in Protest Analysis*. Cambridge: Polity.
- Della Porta, Donatella. 2017. Late Neoliberalism and Its Discontents: A Comparative Conclusion. u: Della Porta, Donatella, Massimiliano Andretta, Tiago Fernandes, Francis O'Connor, Eduardo Romanos and Markos Vogiatzoglou (ur.). *Late Neoliberalism and its Discontents in the Economic Crisis. Comparing Social Movements in the European Periphery*. London: Palgrave Macmillan. str. 261–296.
- Day, Richard J.F. 2005. *Gramsci is Dead: Anarchist Currents in the Newest Social Movements*. London/Toronto: Pluto Press/Between the Lines.
- Dorđević, Biljana. 2017. Kako se rekonstituiše narod: modeli oblikovanja kolektivne volje u agonističkoj demokratiji. *Reč*, br. 87/33: 235–245.
- Fairclough, Norman. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse*. London, New York: Routledge.
- Fisher, Mark. 2009. *Capitalist Realism – Is There No Alternative?*. Winchester, UK; Washington [D.C]: Zero Books.
- Foessel, Michaël. 2016. Un 68 mars 2016, à la place. *Libération*. [internet] 5. maj. Dostupno na: http://www.liberation.fr/debats/2016/05/05/un-68-mars-2016-a-la-place_1450740. [Pristupljeno: 22. avgusta 2016].
- Guardian readers and Matthew Holmes. 2016. 'I've never felt so involved in democracy': Nuit debout protesters on their cause. *The Guardian*. [internet] 13. april. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/12/ive-never-felt-so-involved-in-democracy-nuit-debout-protesters-france-belgium-on-their-cause>. [Pristupljeno: 8. septembra 2016].
- Hardt, Michael and Antonio Negri. 2004. *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*. New York: The Penguin Press.
- Hardt, Michael and Antonio Negri. 2017. *Assembly*. New York: Oxford University Press.
- Lagasnerie, Geoffroy de. 2016. Nuit debout a attiré ceux qui pensent leurs intérêts particuliers comme universels, et a exclu les dominés. *Le Monde*. [internet] 28. april. Dostupno na: http://www.lemonde.fr/idees/article/2016/04/26/nuit-debout-releve-d-une-conception-traditionnelle-de-la-politique_4909223_3232.html#1R4RpDA2hwFgss5o.99. [Pristupljeno: 22. avgusta 2016].
- Lordon, Frédéric. 2015. *Imperium: Structures et affects des corps politique*. Paris: La Fabrique.
- Lordon, Frédéric. 2016a. Nous ne revendiquons rien. *Le Monde diplomatique*. [internet] 29. mart. Dostupno na: <http://blog.mondediplo.net/2016-03-29-Nous-ne-revendiquons-rien>. [Pristupljeno: 20. avgusta 2016].

- Lordon, Frédéric. 2016b. Pour la république sociale. *Le Monde diplomatique*. [internet] mart. Dostupno na: <https://www.monde-diplomatique.fr/2016/03/LORDON/54925>. [Pristupljeno: 20. avgusta 2016].
- Lordon, Frédéric. 2016c. Nuit debout, convergences, horizontalité. *Le Monde diplomatique*. [internet] 25. april. Dostupno na: <http://blog.mondediplo.net/2016-04-25-Nuit-debout-convergences-horizontalite>. [Pristupljeno: 20. avgusta 2016].
- Majkl, Hard i Antonio Negri. 2005. *Imperija*. Beograd: IGAM.
- Mathieu, Lilian. 2004. *Comment lutter?: Sociologie et mouvements sociaux*. Paris: Textuel.
- Mladenović, Ivica. 2017. Naučno-istorijski aspekti korišćenja analize diskursa u društvenim istraživanjima. *Sociologija*, god. LIX, br. 1: 5–23.
- Mouffe, Chantal. 2013. *Agonistics. Thinking the World Politically*. London, New York: Verso.
- Negri, Antonio. 2007. Logic and Theory of Inquiry: Militant Praxis as Subject and as Episteme, u: Shukaitis, Stevphen and David Graeber (ur.). *Constituent Imagination: Militant Investigations // Collective Theorization*. Oakland, Edinburgh: AK Press.
- Par collectif. 2016. Nuit debout peut être porteur d'une transformation sociale de grande ampleur. *Le Monde*. [internet] 3. maj. Dostupno na: http://www.lemonde.fr/societe/article/2016/05/03/nuit-debout-peut-etre-porteur-d-une-transformation-sociale-de-grande-ampleur_4912446_3224.html. [Pristupljeno: 19. avgusta 2016].
- Pleyers, Geoffrey. 2016. Nuit debout: le retour des Indignés?. *Actu. Côté Toulouse*. [internet] 5. april. Dostupno na: http://actu.cotetoulouse.fr/analyse-toulouse-nuit-debout-loi-travail-retour-indignes_33105/. [Pristupljeno: 18. avgusta 2016].
- Rancière, Jacques. 2016. La transformation d'une jeunesse en deuil en jeunesse en lutte. *Mediapart*. [Internet] 30. april. Dostupno na: <https://www.mediapart.fr/journal/culture-idees/300416/jacques-ranciere-la-transformation-d-une-jeunesse-en-deuil-en-jeunesse-en-lutte?onglet=full>. [Pristupljeno 15. januara 2017].
- Thévenot, Laurent. 2014. Voicing concern and difference: from public spaces to common-places. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, god. 1, br. 1: 7–34.
- Todd, Emmanuel. 2016. Nuit debout contre le grand vide. *Fakir*. [internet] 20. april. Dostupno na: <http://www.fakirpresse.info/emmanuel-todd-nuit-debout-contre-le-grand-vid>. [Pristupljeno: 19. avgusta 2016].
- Smaoui, Sélim. 2016. Nuit debout s'inscrit dans le sillage de son aîné espagnol. *Le Monde*. [internet] 11. april. Dostupno na: http://www.lemonde.fr/idees/article/2016/04/10/nuit-debout-aussi-indignes-qu-en-espagne_4899455_3232.html. [Pristupljeno: 23. avgusta 2016].
- Sourice, Benjamin. 2016. Nuit debout, la démocratie rêvée ?. *Mediapart*. [internet] 25. jun. Dostupno na: <https://blogs.mediapart.fr/benjamin-sourice/blog/240616/nuit-debout-la-democratie-revee>. [Pristupljeno: 19. avgusta 2016].
- Žižek, Slavoj. 2012. *The Year of Dreaming Dangerously*. London, New York: Verso.